

De grote *ontwrichting* van Midden- en Oost-Europa na de Val van de Muur

In Noordwest Europa zijn we ons nauwelijks bewust van de maatschappelijke ontwrichting die het oosten van ons werelddeel heeft doorgemaakt sinds de Val van de Muur. Onderzoeken tonen in Midden- en Oost-Europa groeiende werkeloosheid, sociale ongelijkheid en onzekerheid, verslechtering van de algehele gezondheidstoestand, demografische krimp door verlaging van zowel van het kindertal en een gestage achteruitgang in de groei van de levensverwachting en dat in combinatie met een sterk toenemende westwaartse arbeidsemigratie. In de Nederlandse media gaat daarentegen de aandacht vooral uit naar de ernstige politieke degeneratie van bepaalde staten als bijvoorbeeld Polen en Hongarije in populistisch autoritaire richting. Die bezorgdheid is op zichzelf zeer terecht, maar is nogal hypocriet als niet serieus geprobeerd wordt de achterliggende - met name sociaal-economische en demografische - oorzaken op het spoor te komen en als nagelaten wordt de vraag te stellen welke krachten in het Europese geo-economische en -politieke machtsspel verantwoordelijk zijn voor de ontstane situatie.

=Aanvankelijke blijdschap sloeg snel om

Zij in het voormalige Oostblok die zich indertijd verzetten tegen de stalinistische repressie als Charta 77 hadden geen herstel van het kapitalisme op het oog, maar droomden veeleer van een soort welvarend scandinavisch sociaaldemocratisch systeem. Geen wonder dat de vreugde die het ophalen van het IJzeren Gordijn met zich mee bracht snel omsloeg toen het kapitalisme zijn ware gedaante onthulde. Zo herinnert bijvoorbeeld Anna Sabotova, Tsjechische strijdsters voor mensenrechten, zich de koude douche die toen al gauw neerkwam. Er was opeens weinig respect voor de armen. Heel snel werd duidelijk dat een fors deel van de samenleving tot de verliezers zou gaan behoren. Louter functioneel herstelde er wel iets van een sociale orde, maar de broodnodige sociale cohesie viel weg, de mensen bleven onbeschermd achter [1]. Daarmee ontstond een vruchtbare voedingsbodem voor een steeds dieper gevoeld ressentiment, tegenover bijna alles en iedereen - het stalinisme van vroeger, de hedendaagse arrogantie van het rijke West Europa, vreemdelingen in het algemeen. Het is dezelfde voedingsbodem waarop autoritaire leiders in Polen en Hongarije heden ten dage met succes weten te oogsten.

=Achterliggende oorzaken

-Sociaal-economisch

Het zwaarste en schadelijkste van het communisme is per saldo de afschaffing ervan geweest - dat is een veel gehoorde boutade in het voormalige Oostblok en de voormalige Sovjet Unie. Dat betreft

allereerst de sociale gevolgen van de wonderbaarlijke implosie van een systeem en vooral de invoering van het wilde kapitalisme dat er voor in de plaats kwam. De landen uit het voormalige Oostblok zijn na de Val van de Muur zonder pardon overgenomen door het westerse, vooral West-Duitse bedrijfsleven. Midden- en Oost-Europa werden hiermee onderdeel van een verdienmodel waarbij dankbaar gebruik werd van de inzet van relatief goedkope arbeid praktisch om de hoek waarmee vanaf de jaren 90 van de vorige eeuw met succes de strijd met de concurrentie buiten Europa aangegaan kon worden. Een en ander had als neveneffect dat er ook een sterk drukkende invloed op de lonen en arbeidsomstandigheden in West-Europa uitgeoefend kon worden - het mes sneed dus aan twee kanten [2]. Voor Midden- en Oost-Europa waren de gevolgen natuurlijk verreweg het meest dramatisch. Werkloosheid, groeiende inkomensgelijkheid, grote prijsverhogingen, privatisering en afbraak van sociale voorzieningen [3] - het leidde in het oosten tot een ontwijking van de algehele maatschappelijke stofwisseling.

-Demografisch

Want de ellende bleef niet beperkt tot de economie maar deed zich ook voelen op het vlak van de demografie en de volksgezondheid. In de landen van het voormalige oostblok en de voormalige Sovjet Unie vond de afgelopen een dramatische krimp van de bevolking plaats. Het gaat hier om dubbele demografische krimp: én 'natuurlijke' krimp door de afname van de bestaande bevolking én door emigratie. De 'natuurlijke' krimp vond zijn oorzaak in zowel de daling van het kindertal als in een sterke achteruitgang in de groei van de levensverwachting en zelfs soms in een absolute daling van de levensverwachting zoals in Rusland. In Deze 'natuurlijke' demografische krimp heeft in combinatie met de al in gang zijnde sociaal-economische ontwijking over de hele linie een westwaartse migratiebeweging ontketend, een beweging waardoor de onttakeling van economie en samenleving nog verder doorzette. Het is een neergaande demografisch-sociaal-economische spiraal waar landen alleen wisten te ontsnappen als men bij machte was, gesteund door een betrekkelijk goed ontwikkeld midden- en kleinbedrijf, tegenwicht te bieden aan neoliberale privatiserings- en loondictaten uit westerse koker. Alleen toch al behoorlijk ontwikkelde landen als Tsjechië en Slovenië is dat gelukt [4].

-Etnisch-cultureel

Toch kunnen deze dramatische sociaal-economische en demografische ontwikkelingen alléén niet de nationalistisch-autoritaire richting verklaren die de politiek in diverse Midden- en Oost-Europese landen is ingeslagen. Dat nationalisme is beter te begrijpen als we er ook de zwakke basis van de nieuwe natiestaten die in de 20e eeuw ontstonden bij betrekken.

Na de Eerste Wereldoorlog ontstond uit de etnische lappendeken van het grondgebied van de uiteenvallende Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie een hele reeks staten die maar zeer ten dele corresponderden met de onderliggende etnische kaart. Het resultaat daarvan is dat deze staten binnen eigen grondgebied grote etnische minderheden kennen en op hun beurt veel 'eigen volk' in aangrenzende landen herbergen [5]. Een gammele etnische basis van voor een vaak primair etnisch gedefinieerde nationale identiteit dus. En dat is helaas godenspijs voor een assertief en agressief geprofileerd nationalisme. Hongarije is er wel het schoolvoorbeeld van, een land dat veel landgenoten buiten de eigen landsgrenzen kent en bovendien een door zijn fingoerisch linguïstische identiteit een sterk gevoel van isolement koestert temidden van de omringende slavische talen. De kwestie van de in het omringende buitenland verblijvende Hongaarse landgenoten werd rond de eeuwwisseling van het jaar 2000, juist toen de huwelijksvruchtbaarheid naar beneden duikelde en de emigratie zich versneld doorzette, met angstaanjagend succes boven aan de nationalistische politieke agenda gezet. Daarmee wist Orban met succes het decennium later de basis te leggen voor de huidige xenofobe vreemdelingenpolitiek [6].

Het geval van het autoritaire nationalisme in Polen is vergelijkbaar verklaarbaar, maar ligt toch net iets anders. Na de Tweede Wereldoorlog schoof het Poolse territorium naar het westen op waarbij grote delen van het oosten van Duitsland zoals stukken van Pommeren, Silezië en Oost Pruisen bij Polen ingelijfd werden [7]. Al werd een flink deel van de Duitse bevolking daarbij

verdreven, de verschillen tussen deze voormalige Duitse gebieden en de rest van Polen zijn tot op de dag van vandaag onmiskenbaar - bijvoorbeeld in de uitslag van de presidentsverkiezingen van 2015 [8]. Net als Hongarije kent Polen een cultureel isolement, in dit geval geen linguïstisch maar een religieus isolement, als katholiek land ingeklemd als het is tussen het Noord- en Oost-Duitse lutherse protestantisme in het westen en de Russische orthodoxie in het oosten. Vooral de dreiging uit het oosten wordt daarbij gevoeld. Om de toevloed van arbeidsmigranten uit Wit Rusland en de Oekraïne te keren probeert de Poolse overheid recentelijk zelfs op grote schaal arbeidskrachten uit de evenals Polen zeer katholieke Filippijnen te ronselen.

=Politieke gevolgen: deel van Oost Europa terug naar de tweede rang?

Zoals al eerder aangegeven dat het vooral de Duitse industrie die na de Val van de Muur het meest geprofiteerd van de nabije relatief goedkope arbeid in overgenomen of sindsdien nieuw opgerichte bedrijven in Midden- en Oost-Europa. Zowel in de kern - het voormalige West Duitsland - als in de randgebieden - in Midden- en Oost-Europa - begint dit 'Heilige Ordoliberalen Rijk der Duitse economie' nu flink te kraken [9]. In het economisch heel aarzelend en bescheiden opkrabbende Midden- en Oost-Europa groeit de onvrede over de gigantische loonkloof tussen het eigen relatief lage loon en de veel hogere lonen in Duitsland, hetgeen hier en daar meer en meer tot felle stakingen voor loonsverhoging leidt [10]. Als de loonkloof hierdoor gaat verkleinen dan kan de economische basis onder het hele bouwwerk van boven genoemd heilig rijk beduidend sneller dan verwacht ondermijnd worden. En daarmee kan ook de alom bewierookte *Konkurrenzfähigkeit* van de Duitse industrie serieus in de problemen komen. De Franse productiviteit per arbeidsuur ligt namelijk inmiddels zeker zo hoog als de Duitse. Door het reservoir aan relatief goedkope arbeid binnen eigen Europese *Wirtschaftsraum* is Duitsland op technisch-innovatief opzicht relatief lui geworden en loopt mede daardoor op ICT-domeinen internationaal beslist niet voorop. De grote macht van de rijke familiebedrijven in Duitsland is daar ook debet aan. Families zijn lang niet altijd de beste managers en hun financiële voorkeuren kunnen de economisch en technisch beste keuzes vaak danig in de weg zitten [11].

Als mogelijke uitweg uit de doodlopende weg van de inzet van goedkope nabije arbeid zet de Duitse industrie nu vooral in op selectieve robotisering van haar (vooral machine- en auto-)industrie en dan met name in landen die economisch, innovatief en qua opleidingsniveau toch al vooruit lopen zoals Tsjechië, Slowakije en Slovenië - landen die we in dit verband al eerder noemden. Die landen kennen nu al een Europees gezien relatief hoge robotiseringsgraad terwijl landen als Hongarije en vooral Polen juist op dit vlak opvallend ver achterblijven. Zouden zo de economisch-technologische ontwikkelingen ook politiek hun schaduw vooruit kunnen werpen en zo als een *self fulfilling prophecy* te gaan werken. Er zijn tekenen dat rechtstatelijke 'boosdoeners' als Hongarije en Polen door internationale industriële investeerders inmiddels meer en meer gemeden worden, al lijkt dat in het geval van de Hongaarse auto-industrie vooralsnog nog wel los te lopen [12]. In een vergelijkbare politiek afkeurende zin als bij Polen en Hongarije wordt steeds vaker heel misprijzend gesproken over om hun corruptie gesmade Oost-Europese landen als Roemenië en Bulgarije. Het gaat dan om landen die op innovatief-industrieel gebied nog veel minder potentie bezitten dan een Hongarije of een Polen, maar wel interessant genoeg zijn als commercieel 'jachtgebied' op het vlak van agrarische productie voor buitenlandse investeerders - dat is waarschijnlijk de reden waarom ze met enige graagte de EU binnengehaald werden [13]. Van een soortgelijke rol als nuttig achterland in de vorm van agrarisch producent en leverancier van industriële grondstoffen voor Noordwest-Europese bedrijven is ook sprake bij de inmiddels via een associatieverdrag met de EU verbonden Oekraïne. Je zou je in dit verband kunnen afvragen of er al niet in bepaalde kringen al stiekem gedroomd wordt van een tersluikse Europese degradatie van bepaalde Oost-Europese EU-lidstaten tot een soort defacto-associatiestatus. Zo'n afgewaardeerde status biedt nog steeds voldoende mogelijkheden voor penetratie door internationale - vooral West-Europese - investeerders maar werpt tegelijk de

nodige barrières op om als dam tegen een teveel arbeidsmigranten van oost naar west te kunnen fungeren, al blijft er natuurlijk tezelfdertijd in het westen meer dan behoefte aan een - mits zorgvuldig-angstvallig gedoseerde - arbeidsmigratie vanuit het oosten. Wie verzint een nieuwe even rozig klinkende als cynisch verhullende naam voor een dergelijk EU-lidmaatschap van de tweede rang?

Noten

[1]

Geciteerd in: Sylvie Kaufmann, *Après le rideau de fer, la fracture démocratique* In: *Le Monde* 26 juli 2018, blz. 18-19

[2]

Zie o.m. :

-Julien Lefilleur, *Géographie industrielle de l'Europe centrale et orientale* Parijs [Ed. L'Harmattan] 2010 en Christian Odendahl, *The Hartz Myth – A closer look at Germany's labour market reforms* Londen [Centre for European reform] Juli 2017

[3]

Zie o.m.

-Laila Porras, *Inégalités de revenus et pauvreté dans la transformation post-socialiste – Une Analyse institutionnelle des vases tchèques, hongrois et russe* Parijs [Ed. L'Harmattan] 2013

Met de huidige *booming* conjunctuur kennen diverse Midden-Europese landen nu juist natuurlijk een groot tekort aan arbeidskrachten omdat de voorafgaande crisisjaren er juist extra mensen om werk naar het westen zijn getrokken. Men probeert de nood te lenigen door - noodgedwongen, vaak *contre coeur* – arbeiders uit het oosten, bijvoorbeeld uit de Oekraïne, aan te trekken.

[4]

Zie o.m. : Philippe Descamps, *Paysage après la transition* en andere artikelen in het dossier *Bouleversement démographique en Europe* in : *Le Monde diplomatique* juni 2018, blz. 13-18

[5]

Voor een beeld van de etnische lappendeken in Midden en Oost-Europa in relatie met natievorming in de 20e eeuw zie: *Europa nach dem 1. Weltkrieg 1918- 1937) – Nationalitäten im zwischeneuropäischen Grenzraum* en Kaart in: *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte* Braunschweig 1972 [2], blz. 151

[6]

Zie: Corentin Léotard en Ludovic Lepeltier-Kutasi, *Un fonds de commerce pour les nationalistes hongrois* In: *Le Monde diplomatique* juni 2018, blz. 16

[7]

Das geteilte Deutschland - Deutschland nach 1949 Kaart in: *Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte* Braunschweig 1972 [2], blz. 161

[8]

Hier een kaart van de uitslag van presidentsverkiezingen van 2015: in de voormalige Duitse gebieden en grote steden als Warschau en Krakau scoort de Liberale partij Burgerplatform het best, in de rest van het land de nationalistisch conservatieve partij Recht en Rechtvaardigheid > zie link:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2c/Wybory_prezydenckie_2015_I_tura_mapa.png

[9]

Pierre Rimbart, *Le Saint Empire économique allemand* In: *Le Monde diplomatique* Februari 2018, blz. 13

[10]

Als goed voorbeeld geldt de forse loonsverhoging als gevolg van een geslaagde staking [de eerste sinds de jaren 90!] in de Volkswagenfabriek in Bratislava – zie: Philippe Descamps, **Victoire ouvrière chez Volkswagen** In: **Le Monde diplomatique** September 2017, blz. 5; het betreft hier een kadertekst binnen een groter artikel met de veelzeggende titel **Souverainité économique limitée de l'Europe centrale - Désenchantement européen en Slovaquie**, blz 4-5

[11]

Zie: Marcel Fratzscher, **Verteilungskampf - Warum Deutschland immer ungleicher wird** München [Hanser] 2016; Hoofdstuk 19: **Im Land der reichen Familienunternehmen** , blz. 148

[12]

Zo bereidt BMW momenteel belangrijke investeringen voor in het Oost-Hongaarse Debrecen. Zie: **Hongarije ondervindt politieke tegenwind, maar geen economische** In: **Het Financieele Dagblad** van 25 september 2018

[13]

Over de openlegging van het Roemeense platteland voor buitenlandse agrarische investeerders en rol die de EU daarbij speelt zie bijvoorbeeld: Pierre Sochon, **Evangélistes de Bruxelles dans les campagnes roumaines** . In: **Le Monde diplomatique** februari 2014